

OGAHIY HAYOTI VA IJODI**Jalolov Haqberdi Yunus o'g'li****Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti****Turkshunoslik fakulteti talabasi****Tel:+998935852131****jalolovhaqberdi07@gmail.com****<https://doi.org/10.5281/zenodo.10799466>**

Annotatsiya: O'n to'qqizinchi asrning birinchi yarmi o'zbek adabiyoti, xususan Xorazmda vujudga kelgan adabiy harakatning eng ilg'or vakillaridan biri Ogahiydir. Alohida qayd etish lozimki, Ogahiy o'zining yuksak iste'dodi, sermahsul ijodiy merosi bilan adabiyotimiz tarixida zabardast olim, talantli shoir, yetuk tarixchi, mohir tarjimon sifatida alohida o'rin tutadi.

Kalitso'zlar: Muhammad Rahimxon-1, Olloqulixon, Rahimqulixon, Muhammad Aminxon, Sayyid Abdullo, Qutlug'murodxon, Saidmuhammadxon.

Ogahiy 1809-yilda Xiva shahri yaqinidagi Qiyot qishlog'ida tavallud topadi. Uch yoshlarida otasi vafot etgach, amakisi Shermuhammad Munis qaramog'ida tarbiya topadi. Avval maktab, so'ngra madrasa sabog'ini oladi. Turmush talablari bilan dehqonchilik qiladi, so'ngra bir oz muddat harbiy xizmatda bo'ladi. 1829-yilda Munis vafotidan keyin uning o'rniga miroblik lavozimiga tayinlanadi.

Ogahiy umri Xorazm xonlaridan Muhammad Rahimxon-1, Olloqulixon, Rahimqulixon, Muhammad Aminxon, Sayyid Abdullo, Qutlug'murodxon, Saidmuhammadxon hamda Muhammad Rahimxon-2 lar hukmronlik yillarida kechadi. Ma'lumotlarga qaraganda, umrining so'nggi yillarini tug'ilgan qishlog'ida o'tkazib, 1874-yili 65 yoshida olamdan o'tadi.

Ogahiy va uning ijodiy merosini o'rganish 1950 yillardan boshlanadi. 1958-yilda "Tanlangan asarlar", 1960-yilda "Ta'vizu-l-oshiqin" devoni nashr etiladi. 1971-1980-yillarda Ogahiy asarlarining Besh jildligi nashr qilinadi. Shoir ijodiy merosini o'rganishda V.Zohidov, G'.Karimov, S.Dolimov, R.Majidiy, A.Qayumov, J.Sharipov, F.G'anixo'jayev, Q.Munirov kabi olimlarning alohida o'rni bor.

Ogahiy shoir, tarjimon va bilimdon tarixchi sifatida boy ijodiy meros qoldirgan. Uni juda ko'p adabiyotshunoslar "Navoiydan keyin eng ko'p va xub yozgan ijodkor" sifatida talqin qiladilar.

Ogahiy she'riy merosini o'zida jamlagan to'plami uning "Ta'vizu-l-oshiqin" - "Oshiqlar tumori" deb nomlanuvchi devonidir. Uni tuzish 1852 yilda boshlangan. Unda 18000 misra she'ri jamlangan. Shundan 1300 misrasi fors tilida. Devonning debochasida aytilishicha ham, boshqa ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha ham, "Devon" shoirning barcha she'rlarini qamrab olmagan. V.Abdullayevning ko'rsatishicha, devondagi she'rlarning aksariyati shoirning 60-yillardan keyin yaratgan she'rlaridir. Lekin bu fikr biroz munozarali.

Hozirda bu devonning 1905-yilda kotib Muhammad Ya'qub Xarrot tomonidan ko'chirilgan bir qo'lyozma hamda 1905 va 1909-yillarda bosilgan 2 ta toshbosma nusxalari bo'lib, shular asosida u 1958, 1960, 1971- 1972-yillarda kiril yozuvida qayta nashr qilingan.

"Ta'vizu-l-oshiqin" debochasida aytilishicha, shoir umrining so'nggi o'n yilligida Muhammad Rahimxon - Feruzning maslahati bilan bunyod etilgan: "Bir necha muddatdin so'ng bir kun faqirga inoyat bila boqib, dilnavozlik yuzasidan xitob qilib dedikim, barcha musavvada (qoralama)lardagi, bayozlardagi va o'zga yerlardagi parishon bo'lgan she'rlaringni jam' etib, devon su ratida tartib bergil va anga debocha ham yasab, aytilgan ash'oringni dog'i hamul

devonda o'z mahallida guhar yanglig' tergil. Dedikim, kishidin to qiyomatgacha boqiy qolaturg'on yodgor va farzandi saodatosor-yaxshi so'zdur... Bo'libdur she'r yaxshilar shiori, Jahonda to qiyomat yodgori. Kishiga she'rdin yo'q yaxshi farzand, Ki doim boqiy ul farzandi dilband. So'zingdur o'zga so'zlardin ziyoda,

Sango farzand-bizga xonzoda. Ravo ko'rma alarga darbadarlik, Yetimoso hamisha navhagarlik. Alar haqqinda mehr oyinini tuz, Vorisin yig'ibon devong'a kirguz. Yamon deb solmog'il birni nazardin- Ki, farzand o'lg'usi pora jigardin. Necha yaxshi aro bo'lg'ay yamon ham, Tuman bug'doy aro bo'lg'ay samon ham. Agarchi ochilur yuz gul chamandin Va lekin chorasi yo'qdur tikandin.

Alqissa, bu amri sharifni "Alma'muru ma'zurun" hadisining muqtazosi bila qabul ettim. Necha muddat ko'p mehnat va mashaqqatlar chekib, aksar ash'orimni jam' etib, devon suratida bir necha avroq suturig'a bitdim"

Ogahiy devoni tarkibida 18 janrda namunalar yetib kelgan. Bu janrlar quyidagilar:

G'azallar - 445 ta (shundan 23 tasi forsiy), 4056 bayt;

Mustazodlar - 3 ta, 24 bayt;

Muxammaslar - 84 ta, ulardan 10 tasi o'z she'rlari asosida, Navoiy g'azallariga 31 ta, Fuzuliy g'azallariga 8 ta, Munis g'azallariga 7 ta, Rojiiy g'azallariga 8 ta, Dilovar g'azallariga 2 ta, Feruz g'azallariga 9 ta, Amir, Xon, Vazir, G'oziiy g'azallariga 1 tadan taxmis yozgan (yana 5 ta forsiy muxammas, ulardan 4 tasi Bedil va Amir g'azallariga bog'langan), 639 band, 3195 misra;

Musaddaslar - 5 ta, 36 band;

Murabba'lar - 2 ta, 24 band;

Musammanlar - 3 ta, (yana bir forsiy musamman), 27 band;

Tarje'band - 1 ta (4 she'r), 24 band;

Qit'alar - 7 ta, 21 bayt;

Ruboiylar - 80 ta;

Tuyuqlar - 10 ta;

Muammolar - 80 ta;

Chistonlar - 4 ta;

Masnaviylar - 4 ta, 450 bayt;

Munojot (forsiy) - 27 bayt;

Ta'rixlar - 20 ta, 562 misra;

Musovittarafayn - 1 ta;

Bahri taviil - 1 ta,

Qasida - 19 ta,

Devon tanqidiy matni ustida tadqiqot olib borgan Fathulla G'anixo'jayev "Ogahiy klassik poeziyaning 22 turida (janrida - N.Sh) ijod etgan", degan fikrni aytadi, lekin uni asoslamagan. Bundan qat'i nazar devon hoshiyasiga bitilgan she'rlar hamda Ogahiyning tarixiy asarlarida uchraydigan she'rlar shoir tomonidan qo'llangan janrlar 18 tadan ko'proq ekanini ko'rsatadi. Xususan, tarixiy asarlarning bir necha o'rnida keltirilgan fardlar devonga kiritilmagan. Birgina shu dalil janrlar sonini 19 taga yetkazadi.

Devonida g'azallar 7, 9, 11, ba'zan 15, 17, 23 baytdan iborat. G'azal janri rivojida Ogahiyning munosib xizmati bor. U voqeaband, diolog - munozara g'azallar yaratib janr imkoniyatlarini yanada kengaytirdi. Yor va oshiq muloqoti orqali kichik lirik - dramatik sahna yaratishga

erishdi. Qasida janri orqali ham chuqur falsafiy - axloqiy xulosalarini, o'gitlarini ifodalashga muvassar bo'ldi. Demak, Ogahiy she'riyati janr nuqtai nazaridan keng qamrovlidir. Mavzu nuqtai nazaridan yondashadigan bo'lsak ham, bu merosda o'ziga xos rang-baranglikni ko'ramiz. Ma'shuqaning beqiyos husnu jamoli ta'rifi, oshiqning turli holatdagiruhiy kechinmalari tavsifidan iborat an'anaviy muhabbat mavzusi, axloqiy- ta'limiy, hayotiy-falsafiy, ijtimoiy-siyosiy masala va muammolar Ogahiy uchun asosiy mavzu bo'lib qolgan.

Agar Ogahiy she'riyatini izchil bir tarzda ko'zdan kechiradigan bo'lsak, ko'z o'ngimizda hayotning achchiq-chuchugini totgan, yaxshi-yomon so'qmoqlardan o'tgan va bu yo'lda ko'rgan-kechirganlaridan umrboqiy xulosalar yasay olgan ogohnuroni bir kishining qiyofasi gavdalanadi.

Ana shu qiyofa ba'zan hayotiy-falsafiy fikrlarini bayon etib, pandu nasihatlar qiladi. Sabrni, qanoatni, hayotda ogohlikni pasha qilmoqlik umrimiz mazmuni, manguligimiz manbai bo'la olishini uqtirmoqchi bo'ladi.

Ba'zan esa u qiyinchiliklar ostida kun kechirayotgan fuqaroning boshini saxiylik bilan, muruvvat bilan, futuvvat bilan silamoq istaydi. O'z davrining podshoh, bek va amaldorlarini yoxud shunga da'vat etadi.

Ba'zan esa o'zi, shariatni tumor qilgani holda, ayrim shariat peshvolarini tanqid qiladi.

Ko'rinadiki, "har toifaning holig'a loyiq... bir mazmun shohidining xayoli xotirim ko'zguna zuhur qilsa erdi, gunogun iboratlar bilan rangin nazmlar libosin kiydurub... xaloyiq nazarida namoyish berur erdim", - degan debochada aytilgan fikrlarga ishonch hosil qilamiz.

"Ta'vizu-l-oshiqin" devoniga shoirning "Ash'ori forsiy" sarlavhasi bilan forsiy tildagi she'rlari ham kiritilgan. Ular g'azal, muxammas, musamman, munojot, ta'rix va masnaviylardan iboratdir. Ularning jami 1090 misrani tashkil etadi. Forsiyda yozilgan she'rlar har jihatdan o'zbekcha she'rlardan qolishmaydi, tematik jihatdan mos keladi.

Ogahiy - tarixnavis. Ogahiyning tarixnavislik ijodiy merosining alohida diqqatga sazovor jihati bo'lib, u o'z tarixnavislik faoliyatini Munis tomonidan yozila boshlangan "Firdavsul iqbol" asarining 1812-13 yillardan keyingi davrini yozish va to'ldirish bilan boshlangan deyish mumkin. Shundan keyin Ogahiy turli yillarni qamrovchi 5 mustaqil tarixiy asarni yaratgan:

"Riyozu-d-davla"- 1825-42 yillarda Olloqulixon hukmronligi davrida Xorazmda yuz bergan voqealarni bayon qiladi.

"Zubratu-t-tavorix" - 1843-46 yillarda hukmronlik qilgan Rahimqulixon davri voqealarini yoritadi.

"Jome'u-l-voqeoti Sultoniy" - asosan Muhammad Aminxon davri, umuman 1846-1855 yillar voqealari bayon qilinadi.

"Gulshani davlat" - 1855-64 yillarda hukmronlik qilgan Sayyid Muhammadxon davri voqealariga bag'ishlangan.

"Shohidu-l-iqbol" Muhammad Rahimxon Feruz hukmronligining 1864- 1872 yillari voqealarini o'z ichiga oladi Ko'rinadiki, Ogahiy o'zining bu tarixiy asarlari bilan Xorazmning yarim asrdan ortiq tarixini bir butun holda jamlay olgan. Bu asarlar hech shubhasiz Xorazm xonligining iqtisodiy-siyosiy hayoti, tashqi va ichki aloqalarini o'rganishdagi asosiy va eng muhim manba sifatida ahamiyatlidir.

Keyingi davrlarda mazkur asarlarni yaratishda Ogahiy badiiy tafakkurining o'rni va ishtirokini o'rgangan olimlar ularning o'zbek tarixiy nasri taraqqiyotidagi ahamiyati yuqori ekanini

e'tirof qilmoqdalar. Ularning fikricha, har bir qalamga olingan voqea yuqori poetik mahorat bilan ifodalangan.

Ogahiyning nasrdagi uslubi Navoiy va Munis ijodining ta'sirida shakllangan. «Shohidu-l-iqbol»da saj' orqali badiiy tasvir kamolga yetkazilgan: «...anjum lashkarining zarrinkuloh podshohi Hut manzilgohidin nur va ziyo markabin nahzat tariqig'a surdi va o'zin yuz nav' tajammul va ming turluk tahashshum bila Hamal sarostonig'a yetkurdi. Navro'zi jahonafro'z voqe' bo'lub, sig'ir yili kirdi va bahor sultonining adolati fayzi har tarafga intishor topib, yer yuziga firdavsi barin gulshanidek tarovatu oro berdi. Va abri nayson har tarafdin obi hayvon chashmasidek qatraafshon bo'lub, jahon xoristonig'a behisht bog'i nazoratin namoyon qildi... Va otashin gullar... hazin bulbullarning g'angin ko'ngullaridin sabru oromin oldilar va zebo sarvlar chamanlar sahnida g'oyatsiz barnolig' va dilrabolig' bila xiromon bo'lub, miskin qumrilarning xasta jonlarig'a ishtiyiq va ehtiros o'tin soldilar».

Bu yerda surdi va yetkurdi;navro'z va jahonafro'z'jahon, xoriston va namoyon;barnoligc va dilrabolig' - saj'i mutarraf, tajammul va tahashshum; ishtiyiq va ehtiros - saj'i mutavozin, kirdi va berdi;abri nayson, obi hayvon va qatraafshon;oldilar va soldilar - saj'i mutavoziydir.

Lekin nasrda ularning bunday turlarini aniqlashdan ko'ra fosila va qarinalarning joylashuv mutanosibligiga, shuningdek, saj'ning ma'no-mazmunga ko'rsatgan ta'siriga diqqat qaratish ahamiyatliroq.

Muallif asarning ko'pgina jumllarida saj'ning bir necha shakllaridan foydalanadiki, ularni bir formulada aks ettirish mumkin emas: «Ammo ba'd, donish(1) arbobining(2) zamiri(3) munirlarig'a(4) va binish(11) as'hobining(21) xotiri(31) xamirlarig'a(41) ravshanu(5) ma'lum(6) va mubarhanu(51) mafhum(61) bo'lsunkim, bu faqiri(7) kasiru(71)-t-taqsir(72), bandai sadoqatintisob(8), a'ni Muhammad Rizo mirob(81) al-mulaqqab bi-l-Ogahiy, birodarzodai Munis mirob(82), g'afurallohu zunubahumo(9) va satara uyubahumo(91)kim, shabobat(10) zamoni(11)din to kuhulat(101) avoni(111)g'acha doru-s-saltanai Xorazm(12), sonaho-llohu taolo an ofoti-r-razm(121) va-l-lazm(122), podshohlarining holot(13) va futuhot(131)lari voqe'anigorliqig'a ma'mur erdim(14), andoqkim, alarning farmoni oliylari muqtazosi bila har birining otig'a alohida holot(132) va voqe'ot(133)larig'a mushtamil bir kitob tartib berdim(141)».

Misolda 14 ta fosila bo'lib, ularning ba'zilar boshqalariga qarinar. Bu hol tarse' san'atiga o'xshasa-da, unga to'la muvofiq emas. Bir so'zga ba'zan ikki, ba'zan uchtagacha saj'lanuvchi so'z keltirilgan.

References:

1. R.Majidiy. Ogahiy lirikasi. — T.: 1961;
2. S.Dolimov. Ogahiyning hayoti va ijodi. -T.: 1963;
3. Q.Munirov. Munis, Ogahiy va Bayoniyning tarixiy asarlari. — T.: 1961;
4. N.Komilov. Ogahiyning tarjimonlik mahorati. — T.: 1970;
5. M.Safarboev. Ogahiyning ijtimoiy-siyosiy va estetik qarashlari. — T.: 1993;
6. N.Jumaxo'ja, I.Adizova. So'zdin baqolirog' yodgor yo'qdur. — T.: 1995;
7. Primqulov A. Ogahiy masnaviyarlari. — T.: 1998;

8. Atoqli shoir, tarixnavis, tarjimon. Maqolalar. — T.: 1999.
9. A.Abdug‘afurov. Muhammad Rizo Ogahiy. -T.: Meros, 1999;
10. M.Matyoqubova. Ogahiy ijodida kichik she‘riy janrlar. — T.: 2000;
11. Q.Sultonova. Ogahiyning „[Gulshani davlat](#)“ asari adabiy manba sifatida. -T.:2000;
12. T.Matyoqubova. Ogahiy she‘riyatida an‘anaviy obrazlar talqini. -T.: 2001.